

Отримано: 4 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 24 вересня 2018 р.

Прийнято до друку: 27 вересня 2018 р.

e-mail: t.a.shadiuk@nuwm.edu.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2018-21-24-28

Шадюк Т. А. Пристрасть як об'єкт християнської етики: історико-релігійний аналіз. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. № 21. С. 24–28.

УДК 291.1:281.9

Тамара Шадюк

ПРИСТРАСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ: ІСТОРИКО-РЕЛІГІЙНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто історико-релігійні конотації формування поняття пристрасті в християнській етиці. Відмічено антиномічний характер його тлумачення й накреслено шляхи концептуалізації пристрасті в релігійно-філософському дискурсі. Обґрунтовано думку про пристрасть як есенційну рису людини, що надає сутнісних ознак гріховності й страждання в людському існуванні. В межах дослідження ставиться питання про онтологічне підґрунтя людської недосконалості та вказано напрацьовані релігійними мислителями різних часів способи її виправлення.

Ключові слова: пристрасть, гріховність, страждання, християнство, християнська етика.

Тамара Шадюк

СТРАСТЬ КАК ОБЪЕКТ ХРИСТИАНСКОЙ ЭТИКИ: ИСТОРИКО-РЕЛИГИОЗНЫЙ АНАЛИЗ

В статье рассмотрены историко-религиозные коннотации формирования понятия страсти в христианской этике. Отмечен антиномичный характер его толкования и намечены пути концептуализации страсти в религиозно-философском дискурсе. Обосновано мнение о страсти как эссенциальной черте человека, которая наделяет человеческое существование сущностными признаками греховности и страдания. В рамках исследования ставится вопрос об онтологическом основании человеческого несовершенства, в связи с чем указаны способы его исправления, разработанные религиозными мыслителями разных времен.

Ключевые слова: страсть, греховность, страдание, христианство, христианская этика.

Tamara Shadiuk

PASSION AS OBJECT OF CHRISTIAN ETHICS: HISTORICAL AND RELIGIOUS ANALYSIS

The main objective of the article is to analyze the works of Christian philosophers in order to determine the concept of passion in the ethical religious and philosophical discourse. The development of historical and religious values of the concept of passion in Christian ethics are considered. In the article the antinomic character of its interpretation is noted and the ways of creation the passion as a concept in religious and philosophical discourse are outlined.

The need to identify the concept of passion is first of all justified by intentions of thinkers to explain the ways of spiritual and moral perfection: knowledge of God, deification, holiness etc. The Greek words «pathe», «pathos» are the basis for the concept of passion, which contains a sensual component from the beginning, that was influenced on the meaning of modern passion and suffering.

It is proved that the concept of passion in Christian ethics is determined by the disclosure of its positive and negative sense. For instance, the negative meaning of passion is most compatible with the concept of suffering. Apart from the positive or negative meanings, «pathos» was interpreted by ancient and early Christian philosophers as the impulses of the soul, the helpers of the intellect, emotions, feelings, which allows us to do a conclusion about its dual rational and sensual nature.

The statement about essential interpretation of human nature belongs to the methodological foundation of this study. The vision of passion as an essential human feature, which stipulates sinfulness and suffering in human existence, is substantiated. The research also includes the issue of the ontological foundation of human imperfection and indicates the ways of its correcting, which were developed by religious thinkers of different times. Passion contains the intention to overcome the suffering as well as ontological basis of human being. That can be inferred in the doctrines of the knowledge of God, the salvation and deification of anthropolatry. That way crucial Christian methods for spiritual and moral perfection are confession, struggle with passions, hesychia, fast, prayer and so on.

Key words: passion, sinfulness, suffering, Christianity, Christian ethics.

Постановка проблеми. Сучасний стан духовного життя християн в Україні характеризується посиленою увагою до витоків та засад християнського віровчення, прагненням глибинного осмислення традиційних християнських цінностей, осягнення релігійно-моральних смислів і досягнення духовних ідеалів. Це спонукає до історико-релігійного аналізу пристрасті як одного із антропологічних

концептів, що є складовою частиною вчення про гріхопадіння в контексті морального богослов'я та християнської етики.

Звернення до проблеми пристрастності людського ества в контексті релігійно-філософської проблематики ранньохристиянського та пізньохристиянського періодів корелюється із необхідністю відновлення істинних духовно-моральних цінностей, серед них і релігійних. Прицільний аналіз історико-релігійних умов формування та варіацій тлумачення пристрастності дозволяє скласти адекватне уявлення про походження, антиномічний зміст і значення цього концепту, визначити ступінь його взаємозв'язку із проблемами гріховності та стражденності людського буття, що повсякчас є актуальним екзистенційним запитом християнина, питанням духовного здоров'я кожного зокрема й української нації загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність встановлення цілісного образу концепту пристрастності засвідчена передусім прагненням мислителів до роз'яснення шляхів духовно-морального вдосконалення: покаяння, богопізнання, обоження, святості тощо. В світлі цього завдання твори християнських мислителів різних часів поставали об'єктом пильної уваги філософів і християнських богословів (Х. У. фон Бальтазара, М. Бердяєва, Іларіона (Алфеева), Калліста (Уера), Т. Міллера, О. Сидорова, Г. Флоровського та ін.), погляди котрих визначають парадигмальним чином дану розвідку. До релігійно-філософських засад цього дослідження належить твердження про сутнісне трактування природи людського ества, згідно з яким пристрасть є однією із онтологічних характеристик людини.

У вітчизняній дослідницькій літературі до проблемного поля християнської етики звертались А. Баумейстер, В. Горський, А. Колодний, В. Малахов, М. Попович, Л. Филипович, Є. Харьковченко, Т. Чайка, Ю. Чорноморець, Л. Шугаєва, торкаючись різноманітних аспектів релігійно-моральних учень конфесійних напрямків християнства з точки зору взаємозв'язку філософії і теології. Проблема пристрастності, на наш погляд, належить до стереотипних засад християнської етики, є складовою частиною її релігійно-моральних вчень про чесноти та цінності й потребує подальшого осмислення та вивчення, особливо зважаючи на дискусійність щодо її тлумачення в колі релігійних філософів і богословів сучасності.

Мета і завдання статті. Основним завданням статті є аналіз праць християнських мислителів з метою визначення історико-релігійних особливостей формування значення та концептуалізації пристрасті в етичному релігійно-філософському дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування релігійно-моральних поглядів щодо пристрастності людського ества в ранньохристиянський період (II–IV ст.) походить із християнського вчення про людину, зокрема таких його аспектів як природа людини до і після гріхопадіння, що тісно пов'язані із переосмисленням спадку античної філософії з християнських позицій. Як стверджує М. Бердяєв, мислення Отців Церкви цілком засновувалось на категоріях і поняттях грецької філософії, що становило суттєві труднощі, коли необхідно було виразити щось нове [2, с. 18]. Ілюстрацією цього факту є експлікація пристрасті, що ґрунтується на багатьох поняттях давньогрецької філософії, котрим ранньохристиянські мислителі намагаються прищепити інноваційне смислове навантаження. Між тим, всі вони мали власні автентичні давньогрецькі значення, завдяки яким пристрасть розумілась як певний природний стан людини, що одначе по-різному оцінювався з релігійно-моральної точки зору.

Осмислення пристрасті ранньохристиянськими мислителями проливає світло на походження проблеми людської стражденності та було базовано на вченні про матерію (природу), людську психіку і етику, яке сучасний історик релігії Тімоті Міллер називає специфічно еллінською областю умоглядності [5, с. 241]. Як наслідок, в основу християнських релігійно-моральних побудов були покладені інтерпретації античних мислителів. Грецьке «πάθη», – зазначає теолог Х.У. Бальтазар, – є неперекладним словом, значення якого встановлюється відразу і як чуттєва пристрасть, і як страждання [1, с. 122]. Два полюси цього поняття рідко коли постають в текстах святих Отців диференційованими, тому що в самому його корені вже присутнє отождоження чуттєвості і страждання, а тому зрозумілою є настанова на подолання чуттєвості (тобто на знищення пристрастей) для віднайдення шляху до власної ідентичності, оскільки ідеалом духу на той час були дія і діяльність, – підкреслює Х.У. фон Бальтазар. Дослідник також вказує на те, що існує своєрідна діалектика у вченні про пристрасті (πάθη) і наводить чимало суттєвих міркувань, котрі ілюструють прагнення різних мислителів вирізнити у вченні про пристрасті їх природний компонент і гріховність як таку. З цієї точки зору зверта-

ють на себе увагу твердження про нетотожність понять «пристрасть» і «гріховність». Це має велике значення для з'ясування питання, на чому ґрунтується близькість понять пристрасність, чуттєвість, гріховність і, зрештою, стражденність людського ества, а також їх сутнісні розбіжності.

Сучасний англійський богослов Калліст Уер зосереджується на понятті *πάθος* («*pathos*») й відмічає наявну семантичну проблему щодо його тлумачення, свідомий того, що «слово володіє глибокою символічною владою і манера, з якою воно вживається, може впливати рішучим чином на наше бачення реальності» [8, с. 321]. Як стверджує богослов, грецьке «*pathos*» приховує в собі чимало смислових відтінків. Дослідник відмічає смислову взаємопов'язаність грецьких слів *paschein*, *pathos*, *pathe*, проте підкреслює їх неоднозначне семантичне навантаження, що лягло в основу двох відмінних богословських концепцій з приводу потрактування в християнській традиції поняття «*пристрасть*», в результаті чого «*pathos*» зберегло своє як позитивне, так і негативне значення. На думку К. Уера, в творах святих Отців негативне значення все ж переважило за частотою вживання. Так, Філон Олександрійський практично відтворює стоїчне визначення «*pathos*»: «усіляка *пристрасть* вартує осуду», адже вона є «імпульс безладний та зайвий, порух душі ірраціональний і супротивний природі» [8, с. 318], натомість більш позитивною функцією наділяє *pathe*, що свідчить про їх із «*pathos*» відмінні смислові значення. За Філоном, *pathe* є помічниками інтелекту. До них відносяться, зокрема, біль, переляк, гнів як *пристрасті*, котрі тісно пов'язані з інтелектом, адже «робота думки й *пристрасті* суть аспекти та паростки однієї й тієї самої душі». Їх функція – обороняти та приводити душу до пильності. Таким чином, *пристрасті* притаманні душі, живлять її та запобігають руйнації, отож, висновувати етимологію «страждання» від «*pathos*» можна з певними застереженнями.

Однак з кінця IV ст. в літературі каппадокійських Отців і єгипетського монашества (у Василя Великого, Макарія Єгипетського) «страждання» стало уособлювати негативний зміст «*pathos*», за яким закріплюються усі існуючі значення слов'янського «страсть», українського «пристрасть» (здебільшого як імпульсів душі, котрі є наслідком гріхопадіння). Людина, котру опанували *пристрасті*, з необхідністю страждає, адже *пристрасть* справляє руйнівну дію на її душу й тіло, – вважають Отці Церкви. Страждання в сутності є реакцією на *пристрасть*, емоцією (відчуттям), що відображає цю руйнівну дію. Отже, змістовно страждання виникає не як *пристрасть*, а через *пристрасть* чи *пристрасті*, котрі опановують людину, беруть в полон, тобто роблять її нездатною протистояти їм. *Грецьке «pathos» в своїй основі – це пасивний стан, на противагу терміну dynamis*, що позначає активну енергію. Відтак, «*pathos*» вказує на щось, що відбувається з особистістю або об'єктом, тобто на подію або досвід, що перетерплюються пасивно (наприклад, сон або смерть у Климента Олександрійського поіменовані саме «*pathos*»). Що стосується внутрішнього життя людини, то *pathos* має смисл емоції чи почуття, вистражданого чи перетерпленого душею (Григорій Богослов). Така точка зору дає поштовх до подальшого змикання понять *пристрасті* і страждання, спільною основою яких стає їх емоційно-почуттєве вираження. Прикметно, що витлумачене в такий спосіб «*pathos*» стає уособленням пасивності, пасивного стану, реакцією на який є страждання, яке слід перетерплювати, подібно до болю, а тому дієсловним відповідником «*pathos*» стає грецьке *paschein*, котре означає страждати згідно з К. Уером. Звідси й у «страждання», на наш погляд, з'являються означення пасивності та перетерплювання, відображені в західно-європейській філософській традиції.

Що більше святі Отці оперують поняттями *пристрастей*, нехтуючи розрізненням його грецьких відповідників «*pathos*», «*pathe*», «*hogme*», то легше ототожнюють його (поняття *пристрасті*) із поняттям страждання. Закономірно, що після гріхопадіння *пристрасті*, породжені хибною волею людини, стають причиною та уособленням її страждання як почуття негативного значення, котре прямо протилежне задоволенню. Гріхопадіння призвело не лише до змін в житті людини, але частково і в її природі, – таку думку стверджують Отці Церкви IV – VIII ст., посилаючись до Святого Письма, у якому йдеться про те, що ушкодженість в людині розповсюдилась на всю природу, котра стала підвладна збоченням, хворобам, каліцтвам, смерті, тобто виявилась проклятою: «Проклята через тебе земля», – такими були слова Господа до Адама після гріхопадіння [3, с. 17]. У природу живих істот увійшла боротьба за існування, світ переповнився ворожнечею, злом, стражданнями, вбивствами, нещастями та бідами. Відтак, все частіше й поняття *пристрасть* отримує кваліфікацію негативного почуття та змикається з поняттями гріха та зла. Тлумачити «*pathos*» як страждання продовжили святі Отці, абсолютизувавши його негативний смисловий зріз, опираючись на його взаємовідношення з душею та збагатили це поняття компонентом болю по аналогії з фізичним болем. Якщо за часів античності фізичний біль і «*pathos*» розрізнялись, то у християнстві присутність болю в понятті «*pathos*» слід

розуміти як душевний біль, що дало додаткові підстави християнським мислителям ототожнювати «*rathos*» зі стражданням.

Більш виважене тлумачення знаходимо у Григорія Нісського та Іоанна Ліствичника. Обидва християнські мислителі переконані, що від початку «*rathos*» не була частиною людської природи, а з'явилась в людині в результаті гріхопадіння, а тому людина змушена повсякчас перенаправляти, преображати їх, аби відповідати першопочатковому задуму Божому, за яким вона створена на образ і подобу Божу, тобто без гріха і пристрастей. Згідно з патристичною традицією пристрасть, страждання і смерть тлумачились переважно як атрибути, властиві людині, котра зазнала гріхопадіння. У праці Григорія Нісського «Про будову людини» містяться антропологічні міркування, в яких біблійні вислови поєднані з аристотелівськими та платонівськими поняттями. Нахилом до найнижчих і бездуховних проявів називає Григорій Нісський пристрасті, хвороби, біль і смерть у людини, котрі з'явилися внаслідок гріхопадіння разом зі статевим способом розмноження. Наголошуючи на релігійно-моральній шкоді гріхопадіння, Григорій Нісський не вирізняє пристрасті з ряду інших його наслідків у площині протиставлення духовного і бездуховного. Іоанн Ліствичник має більш позитивний погляд щодо пристрастей, аніж Григорій Нісський, вважаючи, що імпульси (*horme*), котрі підтримують пристрасті, самі по собі непогані та є притаманними людині по природі. Лише невірне застосування обертає їх у гріховні пристрасті. Можливо, саме ця точка зору наближає нас до розуміння того, чому поняття гріха і пристрастей, а згодом і зло у християнстві ототожнюються. Очевидно, що усі ці поняття мали самостійне значення, але негативне визначення пристрасті усе таки переважило, що дозволило прирівняти до нього й поняття гріха та зла.

Деякі інші Отці Церкви також зберігали думку про пристрасть як «благі імпульси, що першопочатково закладені в людині Богом, але після гріхопадіння викривлені гріхом» [4, с. 304]. Зокрема, Ісайя Пустельник («Про збереження розуму») вважав пристрасті гніву, ненависті, хіті, ревнощів, чванства та навіть гордощів цілком узгодженими з природним єством людини, й більше того – частиною нашої особистості, як вона була створена Богом. Тієї самої думки був Феодорит Кірський. Позбавлена пристрастей, людина не могла б мати відчуттів та переживань божественного й загалом устремління до Бога, – вважає він. Так, Діонісій Ареопігит вважає «*rathos*» частиною містичного досвіду (переживання божественного). Максим Сповідник розрізняє пристрасті осудні та хвалебні. А Григорій Палама згадує про божественні та благословенні пристрасті. А також наполягає на тому, що мета християнського життя полягає не в умертвінні пристрастей, а у їх перевпорядкуванні або переорієнтації (*metathesis*).

Пристрасть у християнському віровченні традиційно вважається атрибутом людської природи з часу гріхопадіння. Адже після гріхопадіння змінився увесь склад людини, весь її фізичний і емоційний світ, а отже і її здатність до пізнання. Тому з християнської точки зору боротьба з пристрастю повинна мати кінцевим результатом повернення до того стану, в якому людину створив Бог, тобто до життя «по природі», але природі, створеній Богом; нинішнє ж становище людини є протиприродним [6, с. 408]. Водночас таке становище є суттєвою перешкодою у богопізнанні як духовній практиці. «По природі тварний розум не в силах безпосередньо пізнати Бога» [7, с. 201], – пояснює Г. Флоровський, коментуючи Максима Сповідника, – відтак, божественна природа, що безмежна у Своїй сутності, залишається незбагненою для людини, а відтак і надмірною щодо повноти Свого буття. Тим самим Максим Сповідник закладає сутнісне онтологічне підґрунтя людської обмеженості, недосконалості, стверджуючи недоступність пізнання Бога засобами людського розуму. Згідно з Максимом Сповідником, стражденність, грубість, смертність є лише проявами немочі людського єства, котрі супроводжують природний хід життя людини після гріхопадіння. Однак, ці видимі прояви вказують на ймовірно існуючі глибші причини такого стану речей. «Стражденність її є якість іманентне викриття пристрастності, розвінчування її внутрішніх протиріч» [7, с. 220]. Отож, людська стражденність, зокрема, є наслідком, «печаттю» гріха, а саме – гріха «самоволі». Як бачимо, у пізніх християнських мислителів пристрасть розуміється не як зовнішній прояв акту гріхопадіння (наслідок), але його глибинна причина, що є результатом прикликливої філософської рефлексії над особливостями влаштування людської природи. Отже, пристрастність – ознака людського єства, притаманна йому властивість.

Висновки. Грецькі слова «*pathe*», «*rathos*» є основою для формування «пристрасті», у значенні яких від початку міститься чуттєвий компонент, що зближує значення сучасних пристрасті й страждання, котрі своєю чергою є невід'ємними частинами проблеми стражденності людського єства,

ключовими поняттями в її генеалогії. Незалежно від позитивного чи негативного відтінків значення, «*pathos*» тлумачилось у античних та ранньохристиянських мислителів як імпульси душі, помічники інтелекту, емоції, почуття, що дозволяє зробити висновок про його та пристрасті подвійну раціонально-чуттєву природу.

Поняття пристрасті в християнській етиці вживається у позитивному і негативному значеннях. Важливо, що з негативним змістовно-смісловим означенням «*pathos*» співвідноситься розуміння першопричини людської гріховності як обтяження людської душі почуттями й інтенція до осягнення вищого духовного смислу, яке уособлюється поняттями «*apatheia*» у стоїків і відповідно «безпристрасність» у деяких грецьких Отців Церкви, рівноваги й гармонії у Платона та Аристотеля, а також принципами перевпорядкування або переорієнтації (*metathesis*), преображення у Григорія Нісського, Іоанна Ліствичника, Ісаї Пустельника, б. ін., кінцевою метою яких є добродієність, стягнення чеснот. Закономірно, що святі Отці зосереджують свою увагу саме на негативному змісті поняття «*pathos*», яке потребує виправлення.

Що стосується позитивного компоненту «*pathos*», то воно вважається таким, що безперешкодно трансформується у містичний досвід, будучи безпосереднім інструментом пізнання Бога. Ця лінія латентно продовжує існувати у християнстві, її сліди помітні в містичному вченні ісихастів. Згідно з сутнісним розумінням природи людини пристрастей позбутись неможливо й ісихасти, на вершинах духовного подвигу, перемігши пристрасті по гріху, усе ж переживають страждання, тому що сутнісна природа пристрастей пов'язана з благом, закорінена в благо.

Саме негативне значення пристрасті є найбільш сумісним із поняттям страждання, хоча зберігає поряд з ним цілком самостійне змістовно-сміслові навантаження. Пристрасть є есенційною рисою людини, що надає сутнісних ознак гріховності й страждання в християнській етиці, й водночас містить в собі інтенцію до подолання стражденності, як онтологічної підвалини буття людини, у вченні про обоження (преображення) шляхом боротьби з пристрастями, покаєння, ісихії, посту, молитви тощо, а також у сотеріології (вченні про спасіння).

Література:

1. Бальгазар Х. У. фон. Вселенская литургия. Преподобный Максим Исповедник : (продолжение). *Альфа и омега*. 1998. № 16. С. 108–140.
2. Бердяев Н. А. Царство духа и царство кесаря. Москва : Республика, 1995. 383 с.
3. Буткевич Т. И. Зло, его сущность и происхождение. Киев : Пролог, 2007. Т. 1. 314 с. (Богословская библиотека).
4. Иларион. Преподобный Симеон Новый Богослов и Православное Предание. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 675 с. (Византийская библиотека).
5. Миллер Т. Византийская экзегеза. *Патристика. Новые переводы, статьи*. Нижний Новгород : Братство во имя свт. князя Александра Невского, 2001. С. 204–253.
6. Сидоров А. И. Святоотеческое наследие и церковные древности. Москва : Сибирская благовонница, 2011. Т. 1 : Святые отцы в истории православной Церкви : (работы общего характера). 431 с.
7. Флоровский Г. В. Восточные отцы V–VIII веков. 2-е изд. Москва : Паломникъ, 1992. 260 с.
8. Kallistos. The Meaning of «*Pathos*» in Abba Isaias and Theodoret of Cyrus. *Studia Patristica*. 1989. Vol. 20. P. 315–322.